
EXCAVACIÓ DE LA VILA I DOMUS DE TODONYÀ (MASIES DE VOLTREGÀ, OSONA)

Assumpta Serra i Clota

Historiadora i arqueòloga. Coordinadora de la Secció d'Història Rural de la Institució Catalana d'Estudis Agraris (ICEA)

RESUM

El jaciment de la domus de Todonyà s'excavà durant els mesos d'agost dels anys 2001-2003. Forma part del projecte d'anàlisi de paisatges, economies i, per tant, de l'apropiació d'aquests medis per part de la població, a la Catalunya central, durant l'edat mitjana. Com a domus és un exemple d'habitatge d'una família pagesa acomodada. Fins al segle XIII té una planta quadrada i presenta unes construccions dedicades a la defensa, com una torre i espitlleres. Al segle XIII se'n construí un pis superior i es reorganitzà tot l'espai inferior en tapiar-ne una espitllera i construir-hi un pilar. Falta acabar d'excavar.

PARAULES CLAU: arqueologia, medieval, domus, forma constructiva.

EXCAVACIÓN DE LA VILA Y DOMUS DE TODONYÀ (MASIES DE VOLTREGÀ, OSONA)

RESUMEN

El yacimiento de la *domus* de Todonyà se excavó durante los meses de agosto de los años 2001-2003. Forma parte del proyecto de análisis del paisaje, economía y, por tanto, de la apropiación de estos medios por parte de la población en la Catalunya Central, durante la Edad media. Como *domus* es un ejemplo de hábitat de una familia campesina acomodada. Hasta el siglo

---

Correspondència: Assumpta Serra i Clota. A/e: todonya@hotmail.com.

XIII es de una planta cuadrada y presenta unas construcciones dedicadas a la defensa, como una torre y aspilleras. En el siglo XIII se construyó un piso superior y se reorganizó todo el espacio inferior al tapiarse una aspillera y construir un pilar. Falta terminar la excavación.

PALABRAS CLAVE: arqueología, medieval, *domus*, forma constructiva.

EXCAVATION OF THE *VILA* AND *DOMUS* OF TODONYÀ (MASIES DE VOLTREGÀ, OSONA)

ABSTRACT

The archaeological site of the Todonya *domus* was excavated during the months of August from the years 2001 to 2003. It is included as part of the project that analyses the landscape, economy, and thus the population's appropriation of these environments in central Catalonia during the middle ages. As a *domus*, it is an example a wealthy farming family's home. Until the 13th century, such dwellings comprised a square floor plan and included several defence mechanisms such as a tower and loopholes.

In the 13th century, an upper floor was built and the inner space was reorganised by blocking one of the loopholes and building a pillar .The excavation has not yet finished.

KEYWORDS: archaeology, medieval, *domus*, constructive form.

1. PRESENTACIÓ: VILA I DOMUS DE TODONYÀ

Als segles IX-X, a Catalunya es formà un tipus de poblament conegut amb el nom de *vila*. Aquest poblament no tenia res a veure amb les vil·les romanes. Era un poblament format per diverses famílies de camperols que s'ajuntaven per ajudar-se mútuament a posar en conreu unes terres que eren ermes, per abandonament o per no haver estat conreades anteriorment. Cada família aconseguia entre dues i tres peces de terra de conreu, una vinya, participació en el bosc i una casa amb cort i hort per viure. L'organització era com una unitat familiar formada pels tres últims elements citats que sovint estava tancada. I al costat es formava una altra unitat igual. Per tant, es pot considerar que era un poblament semiconcentrat.

Una domus era una construcció destinada a l'habitatge d'una família pagesa acomodada. Durant l'Imperi romà ja existia aquest tipus de construccions, pertanyia a una família acomodada i solia ser d'una planta amb un pati descobert interior.

1.1. El jaciment

El jaciment de la domus de Todonyà es localitzà a partir de la prospecció arqueològica portada a terme al municipi de les Masies de Voltregà (Osona), l'estiu del 2000. S'excavà durant les campanyes del mes d'agost dels anys 2001-2003. La direcció anà a càrrec d'Assumpta Serra i Clota. Formava part de la recerca del Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, de la Universitat de Barcelona. Hi participaren alumnes i llicenciats del mateix Departament.¹ Tot aquest treball estava inscrit en el projecte d'anàlisi de paisatges, economies i, per tant, de l'apropiació d'aquests medis per part de la població, a la Catalunya central, durant l'edat mitjana.

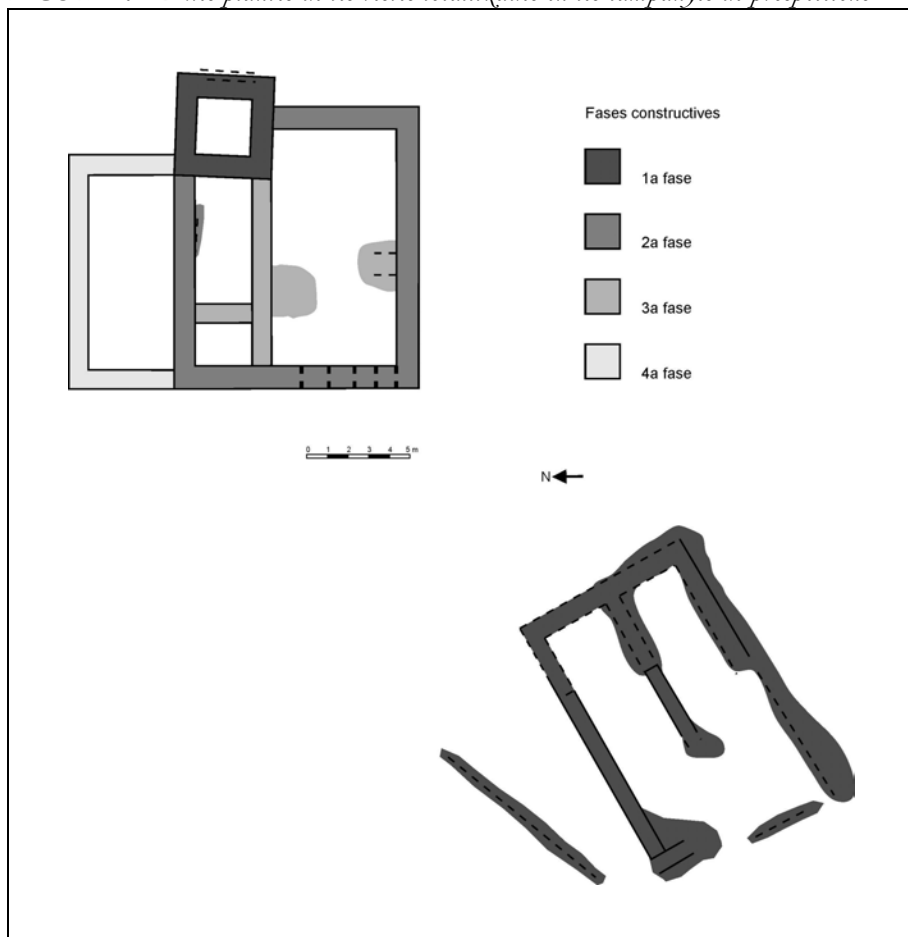
L'interès del projecte era aconseguir una història comparativa entre diferents zones i, en aquest cas, entre una zona de muntanya, com el Collsacabra,² treballat en una etapa anterior, i una de més planera, a la comarca d'Osona. Un capbreu del castell de Voltregà va permetre una primera aproximació documental que marcà uns espais d'interès, entre els quals destaca el del mas Serratosa on s'ubica la domus de Todonyà.

---

¹Tot el treball portat a terme al jaciment de la domus de Todonyà s'ha pogut fer amb la participació dels estudiants de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona: Alfons Abad, Toni Albacete, Pedro Ayala, Jordi Bages, Paulino Barbancho, Marta Barniol, Guillem Baro, Lourdes Bernuz, Leticia Caballé, David Cantos, Pilar Carbonell, Neus Castilla, Montse Cunillera, Joan Daura, Miquel Demur, Marta Durany, Evaristo Espigares, Yolanda Espualar, Thiers Evers, Xavier Folch, Guillermo García, Ferran Gelis, David Gómez, Nicolás Gonzalez, Pedro Guaita, Víctor Heredia, Mónica Haro, Yvonne Koci, Pilar Lara, Camila del Màrmol, Javier Martínez, Cristina Molina, Bruno de Nicola, Joan Oliver, Isabel Pereira, Xavi Pereira, Enrique Pérez, Beatriz Pinilla, Emma Puig, Jordi Ramos, Josep Rey, José Antonio Robles, Núria Rodó, Oscar Rodríguez, Sonia Rodríguez, Azucena Ruiz, Manolo Saa, Eduard Sinde, Sandra Torre, David Vicent i Jordi Vicent.

²La part del Collsacabra fou objecte d'un estudi molt complet que s'inicià l'any 1987 i fins al 1999 utilitzant les prospeccions arqueològiques en tota la subcomarca i l'excavació de dos dels seus masos: Sa Palomera (l'Avertet) i els Turons (Sant Joan de Fàbregues - Rupit).

FIGURA 1. *Dues plantes de les restes localitzades en les campanyes de prospeccions*

S'emplaça sobre un turó, en un tram de la carretera de Sant Hipòlit de Voltregà (Osona) a Sobremunt (Lluçanès). A la part inferior més planera hi ha un torrentet que permet un conreu de regadiu. En totes les altres parts també està rodejada de camps, i per tant està situada en una explotació important de cereals, cosa que va permetre que es mantingués des del segle X (com a mínim) fins al XIV, com una propietat important. Igualment a pocs metres es localitza el bosc que permeté una bona presència de ramaderia.

1.2. Primeres informacions documentals de la vila o domus de Todonyà

Els registres dels cinc documents que ara s'exposen es troben recollits en els dos volums d'E. Junyent: *Registro de los documentos en pergamino del Archivo Capitular de Vic* (1972), Vic, vol. I (segle XI) i vol. II (segle XII).

[13 abril 1094] Los esposos Raimon Ugoni y Ermengardis venden a Arnallus Sanllani y esposa Constanca dos piezas de tierra en el condado de Ausona «in apendicio castro Voltregani», en la parroquia de San Hipólito, «in villa Todanani» (vol. I, p. 131c).

[12 febrer 1102] Los esposos Raimundi Mironi y Ginedelles, y Ermessindis femina, venden a Raimundo Gocberti y a [...] Gocberti, una pieza de tierra en el condado de Ausona, «in chastro Veltregani,» en la parroquia de San Hipólito «in villa Todanani» (vol. II, p. 14a).

[6 març 1113] Arnallus Sendredi y su esposa Ermessendis venden a Raimundus Gauceberti y a su hermano Guillem, junto a sus respectivas esposas Luciana y Ermessendis, una pieza de tierra en el condado de Ausona, en la parroquia de San Hipólito «in villa Todennano ad ipsa Closa» (vol. II, p. 18f).

[16 abril 1131] Los esposos Arnaldus Raimunsi y Ermessendis e hijo Petro, venden a Raimundus Iozbert, esposa Cornelia, Guillermo Gauzberti y esposa Ermessendis, una pieza de tierra en el condado de Ausona, en la parroquia de San Hipólito en el lugar llamado «in villa Todennano» (vol. II, p. 35c).

Del 1399 consta un document en el qual s'esmenta que els propietaris de la domus de Todonyà eren vassalls del bisbe de Vic, a qui prestaven homenatge pel delme³ que cobraven de Sobremunt.

En els documents esmentats també hi figura el mas Ferrer de Todonyà, el qual mostra la relació amb la domus de Todonyà. Aquest mas perdurà més temps en actiu que la mateixa domus. Actualment sembla que es correspon amb el mas Ferrer, ja que es manté el mateix emplaçament. Abans de l'any 1415 les terres de la domus foren conreades pels pagesos del mas Ferrer. En aquest any 1415 consta que algunes terres d'aquest mas foren arrendades pels propietaris del mas Serratosà. Aquest mas, que en principi apareix citat en el segle XIV, consta com a part de la domus de Todonyà, però aviat la situació es començà a invertir atès que la domus fou abandonada i els seus propietaris passaren a viure al poble i a Vic (cal acabar

---

³*Prestar homenatge* equival a un reconeixement d'un vassall cap al seu senyor. El delme és la desena part dels conreus.

de confirmar aquest fet). Actualment, després d'intercanvis en els arrendaments, aquestes terres pertanyen al mas Serratosa.

A l'Arxiu Capitular de Vic, a l'apartat de la Pabordia de Maig 27/20 p. 119-120, es troben recollits un seguit de documents que es refereixen al mas de Serratosa, al mas Ferrer i a la domus de Todonyà. Aquestes notícies comencen el 1262 i acaben el 1665. Justament la toponímia que es desprèn d'aquestes últimes èpoques és la que permet la localització de la zona per al segle XI, atès que és aproximadament la mateixa.

2. OBJECTIUS I JUSTIFICACIÓ DE L'EXCAVACIÓ DEL JACIMENT DE LA VILA I DOMUS DE TODONYÀ

Des del vessant de la recerca, aquest projecte té un doble interès:

— Primer, analitzar la forma constructiva d'un tipus d'habitatge que pertany al grup intermedi entre un pagès acomodat i un senyor feudal al seu emplaçament originari, cosa que permet relacionar-lo amb el seu entorn immediat i amb els seus recursos econòmics i així poder conèixer-ne les formes de vida.

— Segon, estudiar l'evolució d'un tipus d'assentament que es constitueix al segle X amb l'organització pròpia d'una vila, amb la seva forma d'habitatge i, si és possible, fins a arribar a ser substituït per masos, en aquest cas, la domus.

El primer objectiu s'aconsegueix a partir del treball de camp, tant de prospecció com d'excavació, i el segon s'aconsegueix bàsicament amb l'anàlisi documental.

Amb tot, cal tenir en compte que és un treball que no està tancat, ja que solament se n'ha excavat una part. Per tant, es pretén estudiar la zona com a mostra d'un espai més planer amb una economia diferenciada. Dins aquest context, l'excavació i l'estudi de la vila i domus de Todonyà s'inscriu com a model d'un tipus d'evolució, economia i societat.

2.1. Metodologia

D'entrada, cal tenir present que abans de qualsevol intervenció arqueològica s'ha fet un treball documental. Aquesta ha estat la metodologia

ja emprada en els treballs arqueològics portats a terme fins ara. S'ha comprovat que aquesta és una forma de treball que dona molt bons resultats.

Així, doncs, s'ha partit d'una font molt completa, com són els capbreus. De l'any 1442, hi ha un capbreu dels senyors del castell de Voltregà. En aquest capbreu consten totes les propietats dels esmentats senyors, és a dir, els masos, terres, horts, etc. amb els pagaments que han de fer, quantitats de terres que té cada pagès, etc. Aquesta font documental aporta molta informació sobre els masos, situació on es troben, capacitat econòmica, etc. A partir d'aquesta informació s'ha fet un estudi de situació en un mapa dels noms dels masos a partir dels que encara es mantenen o per la toponímia. Així se n'han localitzat uns quants com el mas Despujol, el Gallifa o el de Serratosà. A part dels masos que encara es mantenen també n'hi ha de desapareguts.

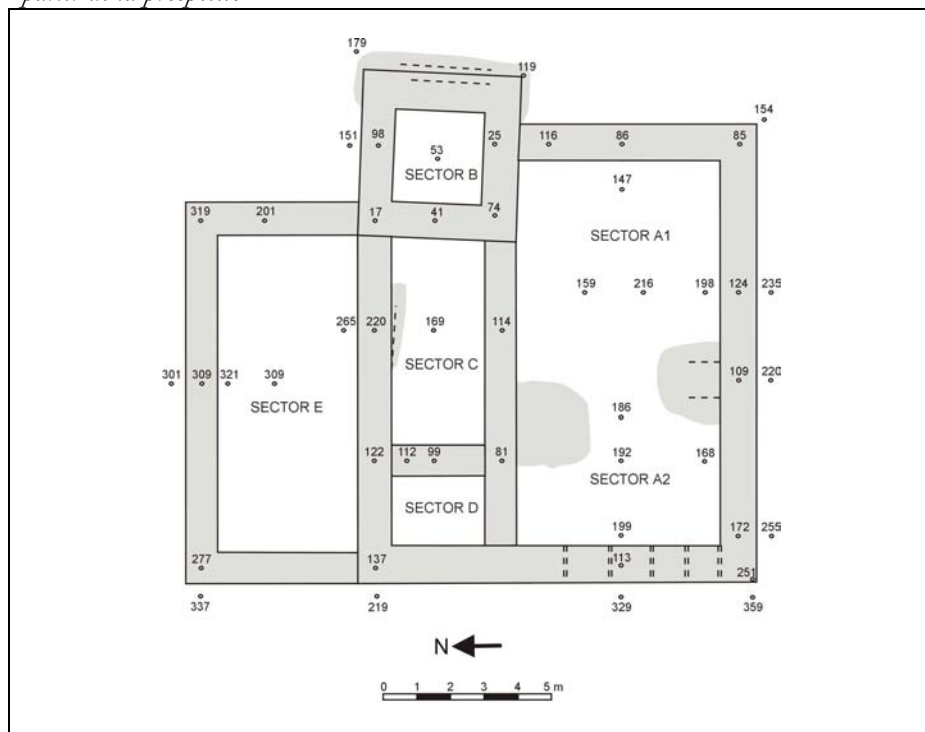
Segons es desprèn de les referències documentals exposades anteriorment, el jaciment localitzat es correspon amb la vila i domus de Todonyà, atès que els límits a què es refereixen els documents concorden amb el lloc assenyalat. En el camí que va del mas de Quintanes a Sant Hipòlit, hi ha: el mas Ferrer, el mas Puig Gros (la toponímia actual l'ha transformat en Pi Gros) i el mas Serratosà, els quals delimiten totalment l'indret.

La metodologia d'excavació és per estrats, seguint el mètode Harris.

3. EXCAVACIÓ DE L'ANY 2001

Tal com s'ha apuntat, l'excavació es portà a terme en tres campanyes. La primera campanya d'excavació es va programar amb l'objectiu principal de conèixer el potencial del jaciment. A partir de la planta aconseguida en la prospecció de l'any 2000 s'observaren cinc sectors diferents. Es va començar a excavar a partir del sector que presentava una homogeneïtat més marcada.

FIGURA 2. *Croquis núm. 1 de la planta de l'edifici de la domus de Todonyà feta a partir de la prospecció*

Tot i que es tenia una referència per les espitlleres de la paret oest, en el subsector A1 es desconeixia tot. Es començà l'excavació en aquest sector perquè es considerava que hi havia la porta, tal com es confirmà. El sector A se subdividí en dos subsectors a partir de la suposada paret transversal, segons la disposició de l'enderroc.

Així que, primerament, es va delimitar l'espai del subsector A1, de 6×4 m. També es treballà a la part interior formada per la paret transversal al mur est i el mur sud. La segona setmana, havent observat que la potència del jaciment era més important de la que primerament s'havia considerat i atès que la prioritat era la d'arribar al terra del jaciment, es va decidir limitar l'excavació en el rectangle de 6×3 m.

3.1. Resultats de l'excavació: anàlisi de les estructures

Aquesta campanya deixà al descobert que el gran recinte que s'havia trobat a la campanya de prospeccions estava dividit en espais interiors. Però també quedà evident que aquests espais eren molt grans, tot i no fer variar la funció defensiva del recinte. Una de les espitlleres, molt propera a la torre, fou tapiada per ser substituïda per una escala.

3.1.1. L'espitllera

El primer any solament s'excavà una espitllera que es trobà tapiada i sota una escala. Per tant, formava part d'una obra constructiva anterior. Té una alçària d'uns seixanta centímetres.

3.1.2. Portes

De portes, se n'han localitzat dues: la de l'entrada a la paret est, que no s'ha pogut definir, i la de la torre, amb una amplària de 90 cm.

3.1.3. La torre

Tot i que se'n conserva una alçària de més de 3 m, de ben conservada solament en resten 1,90 m.

Aquesta construcció és molt diferent de les parets d'aquest recinte. Per la tipologia de la torre i els paraments de la part posterior es considerarà que podia ser del segle XI. La forma constructiva recorda molt la del segle XI, amb carreus allargats, posats de manera horitzontal, alternant amb d'altres de més quadrats, utilitzant la part allargada a la part interior de la paret per tal de lligar-la. Però el que varia són les dimensions; 18 × 18 cm; 60 × 20 cm; 25 × 30 cm són algunes de les mides més representatives.

La part de la façana segurament és posterior i es correspondria amb el reforçament que es féu de les parts que formaven les portes i obertures. Es podria considerar com a probable el segle XIII. Igual que a la porta d'entrada, aquí també es reforça la part inferior. A l'entrada està situada una pedra allargada d'un metre en la qual se sustenten les primeres pedres de la torre. És una pedra blavosa, ben tallada, de 22 × 18 cm, i alguna de quadrada de 24 × 24 cm. Pel que s'ha excavat fins ara, es pot dir que tant les portes com la torre o el mur del cantó nord pertanyen a un mateix moment

FIGURA 3. *Façana de la torre, sense excavar*

constructiu i una etapa posterior, segurament del segle XIII. Presenten una mateixa tipologia constructiva.

3.1.4. *L'escala*

Aquesta escala fou construïda en una etapa posterior al tancat d'espitlleres, atès que justament se'n va tapiar una i s'hi construï davant, anul·lant-la.

La seva orientació és en sentit contrari a la torre. Està pensada per accedir a la part gran de l'edifici, i la forma constructiva indica que és una escala destinada a una part d'habitatge i no tant a una part purament defensiva. Tot i això, presenta una inclinació molt pronunciada.

És la pròpia d'escaleres anteriors al segle XIII, que és quan es comença a treballar amb espais buits aconseguits a partir d'arcs.⁴

FIGURA 4. *Detall de l'escala ja excavada amb el mur de suport i espitlleres al fons, sota l'escala*

Per tant, els graons de l'escala es recolzen sobre terra directament i es construeix una paret, a la part oposada a la paret mestra del mateix edifici, com és el mur est. No hi ha forats a la paret est, que haurien fet de suport als esmentats graons.

Molt especial és la part inferior, amb un primer graó de $40 \times 115 \times 35$ cm. El segueixen dues pedres planes molt regulars i la tercera, posada verticalment, permet que tres més es col·loquin de manera inclinada, com si hi hagués un graó de fusta. Per ara no s'ha vist cap més escala d'aquest tipus per poder comparar-la.

⁴Un exemple d'escala més oberta és la de la infermeria de Sant Pere de Casserres.

4. CAMPANYA DE L'ANY 2002

Continuà l'excavació a la resta del recinte i s'acabà la campanya quan encara faltaven uns 60 cm per arribar a terra. Els resultats confirmaren el que s'havia dit en la campanya del 2001, i s'espera que en la propera campanya tota la ceràmica que sol sortir en l'estrat fèrtil i les estructures descobertes totalment aportin unes conclusions més definides.

4.1. Resultats de l'excavació: anàlisi de les estructures

4.1.1. *Murs de la planta baixa*

Els murs que delimiten el recinte foren construïts al mateix moment, a excepció del mur oest. Tot i que és una hipòtesi, observant la forma constructiva i la cantonada amb el mur sud, es pot considerar que aquell no presenta el mateix tipus de paraments i que la cantonada no està lligada, sinó que coincideixen.

També s'ha apuntat la possibilitat, raonable, que la cara de les parets exteriors fossin refetes al segle XII, atès que presenten la forma constructiva pròpia d'aquest moment. Cal dir, però, que fins que no s'excavi la part forana no es podrà confirmar ni dir res més de nou.

Una menció especial cal dedicar a la falta d'una part del mur est. Concretament, la que va de la porta a la torre. Tal com ha quedat, sembla plausible considerar que fou enderrocada a propòsit i no a causa del deteriorament propi del pas del temps. Cal afegir la possibilitat que la part del mur est encara dempeus, l'exterior, s'hagi desplaçat i fins i tot enrunat.

A aquests murs exteriors se'ls han afegit dos més d'interiors, un de transversal al mur est, en el qual es recolza, i l'altre, també transversal, al mur sud (figura 2).

El mur nord s'excavà fins a una alçària superior als dos metres. És el que, per ara, presenta una continuïtat més marcada. Potser per aquesta raó calgué construir un pilar al mig com a punt de sosteniment. O també pot ser que el pilar fos de suport a l'estructura superior del segon pis. Al final de l'excavació s'ha pogut observar que no hi ha continuïtat entre aquest mur i la torre. L'acabament del mur és el propi d'una obertura. Igualment, a

L'extrem oposat s'observa un altre enderroc, però no s'ha pogut saber si és la mateixa paret destrossada o bé una obertura.

FIGURA 5. *Mur nord construït amb opus spicatum. Pilar i restes d'una estructura anterior*

LA FORMA CONSTRUCTIVA

Per la part que tenim excavada podem dir que hi ha diverses formes constructives dels murs, tot i que la que predomina és la de l'*opus spicatum*, tal com es pot apreciar en les figures 4 i 5. Si bé és el que predomina, tampoc no es pot dir que tot un pany de paret estigui construït segons aquest sistema. La part de paret que no està construïda segons *opus spicatum* és una paret heterogènia. Pedres horitzontals de dimensió mitjana s'alternen amb pedres petites o d'altres d'allargades i fins tot algunes de quadrades. Sovint ni tant sols segueixen les filades.

— L'*opus spicatum*

L'*opus spicatum* és un tipus particular d'aparell, en el qual les peces no es col·loquen ajagudes horitzontalment, sinó que es col·loquen amb una inclinació de 45°. Aquest tipus d'aparell, molt peculiar, era prou comú en la construcció del segle X, i durant el segle XI ja caigué en desús, excepte al Rosselló, on ha perdurat fins als nostres dies.⁵ A aquesta definició hi podem afegir que segons es desprèn del tipus d'enderroc tenim que aquestes pedres tenen una forma especial.

— Tipus de pedres

Aquestes pedres tenen dimensions mitjanes, d'entre 25 i 30 cm de llarg, i presenten una forma diferent segons si la cara va dins del mur o està a la vista.

A la part destinada a l'interior, la pedra es talla perquè agafi una forma tendint al con truncat. La part exterior està tallada per tal que sigui plana. Es podria dir que té la forma de cuny. La part exterior sol ser rectangular. Unes vegades és força prima, com les del mur transversal (figura 4), i d'altres és una mica més ampla, com al mur nord (figura 5).

4.1.2. *Murs del pis superior*

Segons es pot veure pel tipus de pedres que surten de l'enderroc, es pot dir que el pis superior estava construït segons una tècnica totalment diferent. Totes aquestes parets són fetes a paret seca, sense argamassa, ja que no n'ha sortit a excepció de la que es trobava entre les teules. Entremig de l'enderroc s'ha trobat calç.

— Tipus de pedres del mur

Pedres regulars, de dimensions grans, amb una forta tendència al quadrat. Dues de ben treballades es localitzaren a $x = 200, y = 800$ de mides $23 \times 45 \times 24$ cm; $x = 200, y = 900$ de mides $20 \times 45 \times 25$ cm.

4.1.3. *Els pilars*

— Pilar del mur nord (figura 5)

---

⁵J. A. ADELL (1986), *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, Els Llibres de la Frontera, p. 80.